

Hřbitov v české poezii 20. století

— Anne Hultsch —

Náhrobky jakožto místa vzpomínek na konkrétní, ba i neznámé osoby, se těší v Čechách a na Moravě stále přibývajícím pozornosti. To dokládá kniha *Nesmrtelní: smrtelní / Sterbliche: Unsterbliche* (2001) vydaná Steffenem Höhnem a Věrou Koubovou. Autoři nám představují německé, české a židovské hroby významných osobností kulturního a vědeckého života z Čech a Moravy (Höhne – Koubová 2001: 323), což vždy doprovázejí fotografií a ukázkou z díla či z korespondence dotyčného umělce nebo vědce. Svědčí o tom rovněž dvě básnické sbírky Radka Fridricha *Řeč mrtvejš / Die Totenrede* (2001) a *Erzherz* (2002), jimiž propůjčuje svému zájmu o opisování textů z náhrobních desek na zpusťovaných německých hřbitovech v severních Čechách básnický výraz. Tutéž skutečnost dokládá rubrika *Poslední rozptýlení*,¹ v níž Vladka Kuchtová od začátku roku 2009 seznamuje čtenáře *Tvaru* popisem a fotografií s hroby různých českých autorů. Ve všech těchto pracích se uskutečňuje denotace mrtvého hrobem (srov. Koch 1989: 128). Lokalizací mrtvého hrobem je naznačena jeho

1 Název je klamný, neboť řeč je o hrobech, které fyzicky (ještě) existují.

bývalá existence. To znamená, že je evokována jak prezence zesnulého, tak i jeho absence (srov. Horn 2001: 185).

Můj zájem se nebude zaměřovat na jednotlivé hroby, nýbrž na způsob, jakým jsou hřbitovy zobrazeny v české poezii 20. století.² Hřbitovy nejsou jenom místa individuálního vzpomínání, nýbrž mají současně kulturní, vlastenecko-občanský a mravní význam (srov. Ariès 2000: 282) nebo slovy Georga Jakoba Wolfa, který už roku 1928 napsal: „Kdo si přeje seznámit se s charakterem nějaké země, nějakého národa, nějakého města, kdo si přeje poznat jeho povahu, jeho dějiny a jeho minulost, ten musí navštívit jeho hřbitovy. Tak jako kult mrtvých a jejich uctívání, jsou způsob a ráz smutečních ceremonií charakteristickým výrazem kulturního stavu toho nebo onoho národa vůbec, ještě přesněji a důrazněji promlouvá obraz hřbitova o smýšlení společenství obce pohřbívající své zemřelé a svým odeslým generacím místo posledního odpočinku chystající“ (Wolf 1928: 5).

Předmětem zkoumání tu není text hřbitova samý, nýbrž básnické metatexty, ale i ony zrcadlí postoj společnosti k svým mrtvým. Je možno hřbitovy považovat za „součásti sociokulturně vytvořeného znakového světa člověka“ (Enninger – Schwens 1989: 144), neboť „ve zpětné vazbě upomínající na mrtvé se společnost ujišťuje ve své identitě“ (Assmann 2007: 63).

Zatímco se hřbitov stává až po reformaci místem klidu a ticha (srov. Vovelle 1994: 270), jež pozůstalý navštěvuje a zdobí květinami – to až od 19. století – a tímto způsobem vzpomíná mrtvého a truchlí nad utrpenou ztrátou (srov. Ariès 2000: 273n), představuje oddělenost prostoru mrtvých, která je ikonicky zprostředkována zdí, křovím nebo plotem (srov. Enninger – Schwens 1989: 155), jeden z nejdůležitějších a nejtrvalejších znaků hřbitova.³ Michel Foucault mluví v této souvislosti o „zvláštní heterotopii hřbitova“: „Hřbitov je bezesporu jiné místo vzhledem k běžným kulturním prostorům, avšak je to místo, jež je přesťo sjpato se všemi místy města, společnosti či vesnice, poněvadž každý jednotlivec, každá rodina má své rodiče na hřbitově. [...] Heterotopie se většinou vyskytují v souvislosti s body zlomu v čase, to znamená, že se vztahují k heterochroniím, jak bychom mohli čistě pro pořádek říci. Heterotopie začíná naplno působit teprve tehdy, když člověk připustí

2 Textový základ tvoří asi 100 básní, které byly publikovány v letech 1900 až 2010, z pera 43 – náhodně vybraných – autorů.

3 To se ukazuje také v tom, že české slovo „hřbitov“ je německého původu. Německé „Friedhof“ pochází ze slova „Freithof“, označuje tedy „umfriedeter Ort“ (ohrazené místo) (Machek 1997: 187; Sörries 2002: 89).

absolutní rozluku s tradičním vnímáním běhu času. Z toho vyplývá, že hřbitov je eminentní heterotopické místo, poněvadž začíná zvláštní heterochronií, kterou je pro individuum ztráta života a zdánlivá věčnost, v nichž se nepřestává rozkládat a rozmazávat“ (Foucault 1994: 755n).

Z tohoto důvodu nepřekvapuje fakt, že právě elementy, které je možno interpretovat jako hraniční signály, jsou nejčastěji se vyskytujícími motivem básní věnovaných hřbitovům.

Že je hřbitov místo jiného druhu ve vztahu k běžným místům, na nichž platí jiná představa času než na oněch, potvrzuje František Xaver Šalda básní „Jak za tebou?“ (1936). Dům, zahrada, město, v nichž zesnulá žila, už neexistují. Co ale ještě existuje, je:

[...] hrob: kámen, ticho a mráz.
I kahan u něho zhas: nedolili oleje.
Zde stanul čas, zde člověk má bod a má hráz,
odtud jdou, bez tvaru, času, do věčna koleje.
(Šalda 1997: 300)

Heterochronie se také projeví v textu od Josefa Hory, kde je psáno: „z hrobů nové rostou časy“ (Hora 1933: 90n) a u Josefa Hiršala můžeme číst: „A čas jde zpět, jdou zpátky chvíle / když nad hrobem se nakláníš“ (Hiršal 1944: 27). „Cesta domů vede pozpátku“ – prostorově, časově, myšlenkově. Proto se nachází za zdí hřbitova nastražená past, která ztěžuje přechod „po vratké lávce mezi bděním a snem“ (Vokolek 2000: 44). Velice zřetelný je dvojitý význam dveří – jako vchodu do ohrazeného prostoru a jako vchodu do jiného světa – v počátečních verších básně „Na hřbitově“ (1939–1942) Vladimíra Holana:

To tedy jsou ty dveře bez domu?
Přivři je tiše, tiše vejdi dál,
a svobodnější náhle, znamenej
zádumčivost tak plně živoucí,
že sebemenší náznak cypřiše
ji udivuje.
(Holan 1968: 58)

V básni „Na hřbitově v Grinzingu“ od Antonína Bartuška se nachází zdí ohrazený hřbitov mimo město. „[L]idé prchají / před deštěm“ do hospod kolem, „[j]ako by smrt / stála v bráně hřbitova“ (Bartušek 1975: 55n). Existuje tudíž jasně svět před a svět za bránou hlídanou

smrtí. *Já* se pokouší „dostat se co nejrychleji / navečer zpátky do města“, i když ví, „že není úniku“. Otokar Fischer píše:

Hroby za mnou. Přede mnou
náručí svou tajemnou
láká cos a hrá i hárá
jako město, jako pára,
sen a rej a svět a nic –
(Fischer 1921: 18)

Hřbitov vábí, město vábí, *já* stojí mezi nimi, sváděno bílými tanečnicemi, které vyzývají k zapomnění. Zmíněnou konfrontaci zdí ohrazeného prostoru hřbitova s blízkou hospodou nenajdeme jenom u Bartuška, ale také v básni „Cesta u hřbitova“ (1965) Zbyňka Hejdy. Po obřadu se koná v hospodě slavnostní hostina za zesnulého. Mrtvý, jen několik kroků vzdálen od pozůstalých, „už navěky [není; pozn. A. H.] / nikde doma“ (Hejda 1996: 152). O neznámém světě za hřbitovní zdí, jenž je přesto na dosah ruky, mluví Jiřina Hauková v básni „Dušičky“ (asi 1984):

Kolikrát jsme obcházeli zeď
a neměli čas ani jít
mrtvým světlo rozsvítit.
Byl to neznámý svět.

Neměli jsme kdy se zamyslet,
že přichází náš čas,
kdy svět mrtvých je na dotek,
co chvíli kdo opouští nás.
(Hauková 2000: 705)

Je tady zdůrazněno, že čas reguluje poměr k mrtvým a že je – na nějaký čas – možno doslovně obcházet svět mrtvých, právě proto, že se nachází za zdí, což navíc podpírá rým „zeď – svět“. Ivan Blatný pevně obrubuje zelenou zahradu zdí, přičemž jsou všechna slova spjata aliteracemi: „[...] zeď / zelené zahrady, zeď [...]“ (Blatný 1941: 23). Jiří Orten dokonce popisuje dvojité uzavření mrtvých: „Zeď kolem dokola. A truhly, truhly v zemi“ („Pohřeb“, 1939–1940; Orten 1995: 162). A Bogdan Trojak se zmiňuje o zvlášť vysoké zdi („Hřbitov“, 1996; Trojak 2005: 46). Ve všech těch textech existuje svět zde, na hřbitově, a svět venku, hned za zdí (srov. též „Na hřbitově“, 1943–1948; Holan 1968: 170).

I když hranice je jasně vyznačena, neznamená to, že by byla nepropustná. Jak ukazují texty Víta Janoty a Miloše Doležala, práh mezi živými a mrtvými byl už častokrát překročen, když je řeč o klikách ohlazených dlaněmi starých žen či o prošlapaném kameni v bráně („Nové dvory“, Janota 2002: 53; „Nokturno“, Doležal 2003: 39). Nejčastěji zmiňovaná zvířata na hřbitovech jsou ptáci, kteří mohou prostě kamisi odletět, např. „Pláň se ti otvírá“ a „Na starém hřbitově“ (Blatný 1941: 23; idem 1997: 50), „Všech svatých“ (Borkovec 1994: 33). Soudím, že se tomu nemá rozumět jako přejímání antického symbolického zobrazení duše jako ptáka, ale že je zde pták symbolem svobody.

Báseň „Elegy written in a Country Churchyard“ od Thomase Graye (Elegie napsaná na venkovském hřbitově, 1749) je považována za první literární text, jenž uvádí do literatury poetické kouzlo hřbitova (Gray – Collins 1957: 87–97). V tomto textu – jednom z nejslavnějších celého 18. století – přestává být hřbitov kulisou budící hrůzu a děs, jako tomu bylo ještě v baroku. Grayův hřbitov je pokojné a konejšivé místo (Ariès 2000: 273). Klid a ticho, vzpomínání nebo truchlení nad konkrétní osobou, dorozumívání se živých s mrtvými jsou také rozšířeným námětem českých hřbitovních básní. Příklady nechám stranou a jenom konstatuji s Blatným: „Je to podivuhodné jak slovo hřbitov / Ztratilo dlouhým používáním v poezii všecku tísnivost“ („Hřbitov“, 1954; Blatný 1994: 447).

O tísnivosti opravdu nemůže být řeč v případě básně „Na hřbitově v H.“ od Jiřího Červenky (2008: 52). Milencům se stává kaplička na hřbitově útočištěm, kde se mohou k sobě choulit. Neztrácí se jenom pocit tísně, ale i pieta, jak se ukazuje v básni „Byl pozdní večer“ od Pavla Kolmačky, v níž si „já“ ulevuje „na kopce s věnci“ (Kolmačka 2010: 46). Posvátné místo je znesvěceno. Už není vnímáno jako *jiné místo*. V básni „Mrtvá děvčátka na podzim“ (1947) od Ivana Slavíka se ještě jednalo o zastrčený kout hřbitova, kde hrající si děti čůraly do hlíny (Slavík 1998: 68n). Cítit se na hřbitově jako doma bylo dosud vyhrazeno kněžím, hrobařům a zaměstnancům pohřebních služeb („Hřbitov“, 1918–1919; Wolker 1954: 215; „U hrobu“, 1927; Halas 2001: 28).

Je nápadné, že Dušičky jsou výchozím bodem nejedné hřbitovní básně. Katolická tradice společných zádušních mší, která vyjadřuje stabilizovanou integraci zemřelého jednotlivce do společnosti zesnulých (srov. Enninger – Schwens 1989: 151), je na základě rozboru sledovaných básní v případě českých zemí chápána spíše individuálně. Tato tradice neslouží ani tak cíli metafyzickému, jako spíše cíli sociálnímu. Živí si musí umět poradit v dalším životě i bez svých mrtvých, živí si

musí přeorganizovat svou sociální strukturu nanovo. Jiří Wolker píše v básni „Pohřeb“ (1922): „Trpím-li, – trpím pro bolest živých“ (Wolker 1953: 128n). Naproti tomu Gray lituje zemřelého proto, že už nemůže být součástí života. Je mu ho líto, protože odešel ze světa.

Jestliže má mnoho básní téma Dušiček, znamená to, že jsou časově situovány do pozdního podzimu nebo začínající zimy. Proto v mnohých textech prší, vystupují páry a bývá mlhavo. Jsou-li hřbitovy navštěvovány jenom jednou za rok, nemusí překvapit, že jsou rozpadlé, osamělé či zapomenuté – srov. „Vesnický hřbitov“ (Leger 1900: 19n); „Na hřbitově zapomenutých“ (Rožek 1900: 19); „Hroby zajatců“ (1958; Holub 2003: 13). Jejich vnější výbava stejně jako všechno organické podléhá zkáze. Tak se v básních setkáváme s vyvrácenými vraty, zpuchřelými ploty, zlomenými kříži, rozpuklými zídками, zapadlými márnici, zarostlými cestami – (Leger 1900: 19n); „Na hřbitově“ (1918; Wolker 1954: 155); „Hřbitov“ (1921; idem 1953: 45). Jak Radek Malý dokládá rýmem „happy story“ – „Memento mori“ (Malý 2002: 58), není vzpomnutí si na vlastní smrtelnost, pomíjivost všeho pozemského tísňivé, i když Malý je toho názoru, že čekání na zmrtvýchvstání je marné.

V protikladu k českým hřbitovům jsou hřbitovy v Rakousku a zejména v Německu tak uklizené a spořádané, že lze sotva mluvit o hrobovém klidu, čehož si také všimli čeští básníci. Antonín Brousek dal první části své exilové sbírky *Vteřinové smrti* německojazyčný titul *Ruhezeit abgelaufen* (./.).⁴ Co to znamená, objasňuje na následující straně:

(./.) = Čas odpočinku vypršel; cedulkou těchto lapidárních slov bývají na vzorně vedených německých hřbitovech opatřovány hroby těch, kdo pro nezáměr pozůstalých a příbuzenstva zůstali nevyplaceni, takže nezbyde, než je vykopnout i z toho posledního pozemského bytu.

(Brousek 1987: 6)

Už předtím zveřejnil báseň „Hřbitov“. Na německém hřbitově hrobový klid trpí „[...] výkřikem plechu: / AUSFAHRT FREIHALTEN!“ (Brousek 1975: 46). V protikladu stojí Brouskův pohled na český hřbitov, jak ho nacházíme v básni „Trvalé bydliště mého otce“ (Brousek 1975: 29). V této básni se prosazuje příroda, všechno hnije a práchniví. Atmosféra je sice morbidní, ale nerušená zásahy zvnějšíka. A také proto se básníkovi v exilu nedaří pomocí tamějších hřbitovů přiblížit zemřelému otci:

4 Druhá část se jmenuje „Death-Tax“ (Brousek 1987: 35), což znamená, že nejen německé zacházení s mrtvými vykazuje absurdity.

A já tu obcháším potají
 cizí hřbitovní mříže.
 Z hrobů se proti mně zdvíhají
 uhlasované kříže.
 (Brousek 1975: 30)

Exulantovi Blatnému se stýská po starém hřbitově, kde se už nepohřbívá. Tam by šel, kdyby mohl, poněvadž tento starý hřbitov mu stále skrývá tajemství poezie („Na starém hřbitově“, Blatný 1997: 50). I když básníci jsou v exilu, zůstávají spojeni s domácími hřbitovy jako místy, na nichž leží jejich příbuzní. V této básni Blatného se jedná o asociované příbuzenství s Pasternakem jako básnickým předkem.

Mluví-li Brousek o přeplněném parkovišti německého hřbitova (Brousek 1975: 46), konstatuje Radek Malý ohledně rakouského hřbitova: „Těch hrobů ale [...] všechny obsazené [...] / Kam složit kosti? [...]“ (Malý 2005: 33). Tento rakouský hřbitov také září čistotou, jak ukazují počáteční verše: „Všechny ty hroby jsou tu jako nové / O mrtvé dbají hezky. Opravdu“.

Miroslav Holub popisuje „Brooklynský hřbitov“ (1970) jako „[l]ežatý činžák mrtvých“ (Holub 2003: 431). Uspořádání mrtvých zobrazuje uspořádání živých. Že hřbitov funguje jako zrcadlo všedního prostoru, je velice zřejmé v básni „Na vesnickém hřbitově u zídky sebevrahů“ (1943–1948), v níž Holan píše, že člověk nebyl stvořen, ale učiněn (Holan 1968: 152). Vystoupí-li člověk sebevraždou ze sociálního řádu, pak z něho zůstane vyloučen i po smrti. Jemné členění pohřebního prostoru je ikonem jemného členění sociálního prostoru. Budou-li však mrtví opuštěni živými, tak jim zůstanou ještě alespoň jejich hroby. Karel Leger popisuje ve svém textu „Vesnický hřbitov“ (Leger 1900: 19n), jak se mrtví na vlastním hřbitově začínají cítit cize, když je tam pochován hoch z jejich vesnice, který mluví jenom německy a už nerozumí česky. Stahují se zpět do hlíny svých hrobů, a hřbitov tím přestává existovat jako celek, rozpadá se na jednotlivé hroby.

O přírodě už nemůže být řeči v Holubově „Brooklynském hřbitově“, natož v jeho moderní formě pomalu se rozpadajících umělých či plastických květin („Svátek zemělých“, Halmay 1994: 29; Malý 2002: 59), které si už cestu do novějších českých textů našly. Jinak na českých hřbitovech převládá jednoznačně vždy zelený břecťan, který roste sám od sebe, najde si svou cestu, drží se „ostrými drápký / stromů a puklin v pomnicích“ a přelézá zídku – Malý 2002: 64; „Hřbitov v prosinci“ (1968; Skácel 1995: 215). Vypěstovaná žlutá gerbera, téměř uměle

vypadající, která se z vlastní zahrádky do zahrady mrtvých nenosí, se dává v Innsbrucku někomu do věnce (Malý 2005: 33).

S odvoláním na sémiotickou teorii (srov. Enninger – Schwens 1989) lze konstatovat, že při zobrazování českých hřbitovů převládají příznaky úpadku, které nemohou být přiřazeny žádnému vysíláči (indikace), zatímco německé a rakouské hřbitovy jsou spíše považovány za součásti sociokulturně vytvářeného znakového světa člověka.

Je nápadné, že náhrobní nápisy a výtvarná zobrazení na hrobech jsou málokdy básnicky zpracovány, což znamená, že konativní, expresivně-emoivní a referenční funkce nehrají téměř roli. Zato jsou oslovovány různé smysly. Optické a – navzdory tichu – akustické vjemy (ptačí zpěv, skřípání dveří nebo klíčů) stojí vedle olfaktorických (převládá vůně nad zápachem) a v jedné básni dokonce gustatorických vjemů („Krabčický hřbitov“, Fridrich 1999: 42).

Souhrnem lze říct, že v básních zobrazené hřbitovy jsou heterotopii a heterochronií ve Foucaultově smyslu. Jsou jinými místy, místy jinakosti, poněvadž označují hranici mezi životem a smrtí, čímž zároveň značí hranici různých kultur v jejich zacházení se svými mrtvými. Je mnoho velice různorodých autorů, v jejichž díle lze najít básně o hřbitově, tudíž tu může platit v druhé řadě jako výsledek shrnutí mých úvah, že zkoumání orientovaná na motivy a témata mají tu výhodu, že nám dovolují zabývat se i marginálními autory, aniž by bylo hned nutno jim přiřknout přední místo, čehož by ale bylo zapotřebí v případě, kdyby se měli stát tématem monografického bádání. Existuje ještě velké množství zajímavých a dobrých textů.

Za laskavou jazykovou pomoc děkuji panu dr. Jiřímu Karasovi.

Prameny

BARTUŠEK, Antonín

1975 *Období mohyl* (Praha: Melantrich)

BLATNÝ, Ivan

1941 *Melancholické procházky* (Praha: Melantrich)

1995 *Verše 1933–1953*, ed. Rudolf Havel (Brno: Atlantis)

1997 *Stará bydlíště* (Brno: Petrov) [1979]

BORKOVEC, Petr

1994 *Ochoz* (Praha: Mladá fronta)

BROUSEK, Antonín

1975 *Kontraband* (Toronto: Sixty-Eight Publishers)

1987 *Vteřinové smrti* (Purley: Rozmluvy)

ČERVENKA, Jiří

2008 *Uvidět žnojm* (Zblou: Opus)

DOLEŽAL, Miloš

2003 *Čas dýmu* (Brno: Atlantis)

FISCHER, Otokar

1921 *Kruhy* (Praha: Otokar Štorch-Marien)

FRIDRICH, Radek

1999 *V zahradě Bredovských* (Brno: Host)

GRAY, Thomas – COLLINS, William

1957 *The Poems of Gray and Collins* (London: Oxford University Press) [1749]

HALAS, František

2001 *Sépie, Kohout plaší smrt, Tóár*, ed. Filip Tomáš (Praha: Akropolis) [1927, 1930, 1940]

HALMAY, Petr

1994 *Bytost* (Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů)

HAUKOVÁ, Jiřina

2000 *Básně*, ed. Michael Špirit (Praha: Torst)

HEJDA, Zbyněk

1996 *Básně*, eds. Vratislav Färber, Antonín Petruželka (Praha: Torst)

HIRŠAL, Josef

1944 *Studené nebe* (Praha: Václav Petr)

HOLAN, Vladimír

1968 *Ale je hudba*, ed. Vladimír Justl (Praha: Odeon)

HOLUB, Miroslav

2003 *Básně*. Miroslav Holub – Spisy 1, ed. Michal Huvar (Brumovice: Carpe diem)

HORA, Josef

1933 *Tónoucí stíny* (Praha: Fr. Borový)

JANOTA, Vít

2002 *K ránu proti nebi* (Praha: Dauphin)

KOLMAČKA, Pavel

2010 *Moře* (Praha: Triáda)

LEGER, Karel

1900 *Fantastické povídky* (Praha: F. Šimáček)

MALÝ, Radek

2002 *Vraní zpěv* (Brno: Petrov)

2005 *Větrní* (Brno: Petrov)

ORTEN, Jiří

1995 *Knihy veršů*. Spisy Jiřího Ortena 4, ed. Marie Rút Křížková (Praha: Český spisovatel)

ROŽEK, Karel

1900 *Návrat* (Praha: E. Weinfurter)

SKÁCEL, Jan

1995 *Básně* 1, ed. Jiří Opelík (Brno: Blok/Společnost Jana Skácela)

SLAVÍK, Ivan

1998 *Básnické dílo* 1, ed. Mojmír Trávníček (Brno: Host)

ŠALDA, František Xaver

1997 *Básně*. Soubor díla F. X. Šaldy 7, eds. Zina Trochová, Mojmír Otruba (Praha: Torst)

TROJAK, Bogdan

2005 *Kumštkaabinet* (Brno: Host)

VOKOLEK, Václav

2000 *Hercynský les* (Olomouc: Periplum)

WOLKER, Jiří

1953 *Básně*. Jiří Wolker – Spisy 1, ed. Antonín Matěj Píša (Praha: SNKLU)

1954 *Mladistvé práce veršem*. Jiří Wolker – Spisy 3, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU)

Literatura

ARIÈS, Philippe

2000 *Dějiny smrti* 2, přel. Danuše Navrátilová (Praha: Argo) [1977]

ASSMANN, Jan

2007 *Das kulturelle Gedächtnis* (München: C. H. Beck) [1992]

ENNINGER, Werner – SCHWENS, Christa

1989 „Friedhöfe als kulturelle Texte“, *Zeitschrift für Semiotik* 11, č. 2–3, s. 135–181

FOUCAULT, Michel

1994 „Des espaces autres“, in idem: *Dits et écrits* (Paris: Gallimard), s. 752–762 [1967]

HÖHNE, Steffen – KOUBOVÁ, Věra

2001 *Nesmrtelní: smrtelní / Sterbliche: Unsterbliche* (Praha/Potsdam: Nakladatelství Franze Kafky/Deutsches Kulturforum östliches Europa)

HORN, Eva

2001 „Friedhof“, in Nicolas Pethes, Jens Ruchatz (eds.): *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon* (Reinbek: Rowohlt), s. 185–186

KOCH, Silvia

1989 „Geschichte und Bedeutung des Friedhofs im Abendland“, *Zeitschrift für Semiotik* 11, č. 2–3, s. 125–133

MACHEK, Václav

1997 *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

SÖRRIES, Reiner

2002 *Großes Lexikon der Bestattungs- und Friedhofskultur* 1 (Braunschweig: Thalescker Medien)

VOVELLE, Michel

1994 „Der Friedhof“, in Heinz-Gerhard Haupt (ed.): *Orte des Alltags. Miniaturen aus der europäischen Kulturgeschichte* (München: C. H. Beck), s. 267–286

WOLF, Georg Jakob

1928 *Münchner Waldfriedhof* (Augsburg: Filser)

The cemetery in 20th century Czech poetry

This article reflects on cemeteries in 20th century Czech poetry on the basis of Michel Foucault's definition of cemeteries as “peculiar heterotopia” (in *Des Espace Autres*, 1967) as places of otherness. In the first part, the author analyses so-called „border signals“ which mark the (permeable) transition/boundary between the world of the living and the world of the dead, as well as the altered perception of time characteristic of cemeteries. In the second part, the article examines how the description of Czech and foreign cemeteries specifically by Czech authors differs, since dealing with the dead marks an obvious cultural divide.

Keywords

cemetery, 20th century Czech poetry, world of signs, place of alterity, heterotopia, heterochrony, All Souls' Day